

METHODOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINING THE LEVEL OF FOOD SECURITY OF THE STATE

L. Strashynska, O. Sheremet, O. Mykhailyk

National University of Food Technologies

Key words:

*Food security
Rational consumption
standards
Level of self-sufficiency
Caloric content
Sufficiency and
availability of food
consumption*

Article history:

Received 02.03.2023
Received in revised form
15.03.2023
Accepted 31.03.2023

Corresponding author:

L. Strashynska
E-mail:
vip1967@ukr.net

ABSTRACT

The article examines theoretical and methodological approaches to the definition of the concept of "food security", but it is noted that there is no official interpretation of this concept at the legislative level. A number of criteria for assessing the level of food security are substantiated, the use of which is provided in aggregate, while the level of food security can be assessed as satisfactory based on the overall positive result of the evaluation criteria.

The level of self-sufficiency in the main types of food in Ukraine was studied. It was determined that despite the fairly high level of self-sufficiency of Ukraine at the current stage of development, when consumption approaches rationally recommended norms, the state may face problems of significantly increasing food production.

The level of sufficiency of food consumption was analyzed. It was found that Ukraine is significantly behind in 2020 both from rationally recommended consumption norms and from the level of consumption of economically developed countries of the world.

An indicator of insufficiency (inferiority) of nutrition is proposed, which should be called the deficit of food consumption and calculated as the difference between the actual and rational levels of food consumption both for the entire set of food products and for its individual components.

It was studied that the lack of consumption of high-calorie products such as meat and meat products, milk and dairy products, fish and fish products was mainly replaced by low-calorie products, vegetables, namely potatoes and melon food crops. It is proposed to divide countries into groups depending on the level of caloric content of food consumption.

The level of availability of food consumption was analyzed. The low price availability for the population of high-calorie food products was determined, as well as a significant percentage of expenses in the structure of household incomes for food products, which indicates the poverty of the country compared to European countries.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Л. В. Страшинська, О. О. Шеремет, О. М. Михайлик

Національний університет харчових технологій

У статті досліджено теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «продовольча безпека», проте зауважено, що на законодавчому рівні відсутнє офіційне трактування цього поняття. Обґрунтовано низку критеріїв оцінки рівня продовольчої безпеки, використання яких передбачено в сукупності, при цьому рівень продовольчої безпеки може оцінюватись як задовільний на основі сукупного позитивного результату всіх оціночних критеріїв.

Визначено рівень самозабезпеченості основними видами продовольства в Україні. З'ясовано, що незважаючи на досить високий рівень самозабезпеченості України на сучасному етапі розвитку, при наблизенні споживання до раціонально рекомендованих норм держава може стикнутися з проблемами значного порушення виробництва продовольства.

Проаналізовано рівень достатності продовольчого споживання. З'ясовано значне відставання України у 2020 р. як від раціонально рекомендованих норм споживання, так і від рівня споживання економічно розвинених країн світу. Запропоновано показник недостатності (неповноцінності) харчування, який доцільно називати дефіцитом продовольчого споживання й обчислювати його як різницю між фактичним і раціональним рівнями продовольчого споживання як для всього набору продуктів харчування, так і для окремих його складових.

Досліджено, що недоспоживання таких висококалорійних продуктів, як м'ясо та м'ясні продукти, молоко та молочні продукти, риба та рибні продукти заміщувалось в основному продуктами низької калорійності, зокрема картоплею, овочами та багатими продовольчими культурами. Запропоновано розподіл країн на групи залежно від рівня калорійності продовольчого споживання. Проаналізовано рівень доступності продовольчого споживання. Визначено низьку цінову доступність для населення висококалорійних харчових продуктів, а також значний відсоток витрат у структурі доходів домогосподарств на харчові продукти, що свідчить про бідність нашої країни порівняно з європейськими державами.

Ключові слова: продовольча безпека, раціональні норми споживання, рівень самозабезпеченості, калорійність, достатність і доступність продовольчого споживання.

Постановка проблеми. Визначальне значення щодо необхідності забезпечення першочергових потреб людини в харчових продуктах для підтримки нормальної життєдіяльності населення належить продовольчому ринку, стратегічним вектором розвитку якого є забезпечення продовольчої безпеки держави. Тому й не дивно, що країни, які успішно вирішили проблему власної продовольчої безпеки, й дотепер очолюють список найрозвиненіших країн світу. Актуальність розв'я-

зання цієї проблеми вимагає передусім визначення та застосування якісного інструментарію для оцінки рівня продовольчої безпеки стосовно основних оціночних критеріїв, обґрунтування їх взаємозв'язку та взаємовпливу, розрахунку значень для оцінки поточної ситуації з метою можливостей подальшого регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем, пов'язаних із забезпеченням продовольчої безпеки, оцінкою її рівня та прогнозування, присвячено велику кількість наукових праць вітчизняних вчених-економістів. Зокрема, розвиток підходів до трактування поняття «продовольча безпека», а також розкриття сутності продовольчої безпеки як складової забезпечення економічної безпеки України в стратегічному форматі та як важливого індикатора конкурентоспроможності національної економіки знайшли відображення у таких дослідженнях (Павловська, 2022; Шевченко, 2022; Вараксіна, 2020). Питання формування системи продовольчої безпеки України, оцінка її сучасного стану та актуальні проблеми сьогодення висвітлено в працях (Гринишин, 2021; Палапа, Демянюк, & Нагорнюк, 2022). Проблема розвитку продовольчої безпеки як економічного пріоритету аграрної політики України та продовольчій безпеці агробізнесу в контексті викликів пандемії COVID-19 присвячено праці (Зеліско, 2019; Княженко, Трошкін, & Нехамкін, 2021). Регіональна продовольча безпека, її сутність та інструменти управління віддзеркалено в (Кіреєва, 2014). Поєднання продовольчої безпеки з безпекою харчування в аспекті стійкості продовольчої системи досліджується в (Кундєєва, & Скопенко, 2022). Проблеми прогнозування рівня продовольчої безпеки України висвітлено в (Стариченко, 2019). Трансформація засад забезпечення продовольчої безпеки розглядається у (Франчук, Мельник, Гобела, & Курляк, 2022). Проте протягом останніх років питання методичного забезпечення оцінювання рівня продовольчої безпеки держави залишалися поза увагою дослідників, що й визначає актуальність пропонованої статті.

Метою статті є розробка методичних підходів до оцінювання рівня продовольчої безпеки за допомогою сукупності основних оціночних критеріїв у їх взаємозв'язку з огляду на взаємозалежність їх впливу, визначення значень та обґрунтування відповідних висновків щодо подальшого забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки держави.

Матеріали і методи. Мета дослідження у статті досягалась за допомогою використання низки методів наукових досліджень. Відповідно до класифікації методів наукового дослідження за рівнем методологічного аналізу в статті використані такі методи загальнонаукового рівня: аналітико-синтетичний, системно-структурний, логічний, факторний. При розгляді конкретно-наукової методології застосовувались типологічні методи (описовий, нормативний, структурний). Спираючись на загальноприйнятну класифікацію наукових методів дослідження, які поділяються на загальнонаукові і конкретно наукові (емпіричні), використані такі загальнонаукові методи дослідження: аналізу і синтезу, індукції та дедукції — при визначенні основних оціночних критеріїв рівня продовольчої безпеки держави; системного аналізу — при визначенні структури сукупних витрат домогосподарств в Україні; ранжирування — при обґрунтуванні розподілу країн на групи за рівнем калорійності середньодобового раціону; систематизації — при оцінці калорійності середньодобового раціону населення в окремих країнах; узагальнення та аргументації — при обґрунтуванні доказовості і переконливості висновків.

Серед емпіричних методів дослідження використано: вимірювання — при визначенні рівня самозабезпеченості основними видами продовольства; порівняння — при оцінці споживання основних продуктів харчування, а також оцінці середньодобового споживання населенням України основних мікро- та мікроелементів у складі продуктів харчування.

Викладення основних результатів дослідження. В умовах глобальних змін у світовому економічному просторі посилюється значення необхідності забезпечення економічної безпеки держави. В її структурі, поряд з енергетичною, виробничою, транспортною, зовнішньоекономічною, фінансовою, інвестиційною та соціальною, значне місце відводиться продовольчій безпеці. Продовольча безпека держави на сучасному етапі розвитку ринкових відносин розглядається як такий стан економіки країни, за якого уможливилося захищеність життєво важливих інтересів людини, громади, регіону і держави в частині гарантування фізичної, економічної та соціальної доступності, безпечності та якості продуктів харчування, стабільності продовольчого забезпечення населення та продовольчого суверенітету (Гринишин, 2021).

Зауважимо, що перші спроби застосування поняття «продовольча безпека» було зроблено у 1972 р. в Стокгольмі при розробці плану вирішення продовольчої проблеми у світі. Проте виникнення специфічних факторів не дало вирішити цю проблему як на глобальному рівні, так і на рівні окремих держав.

У 1974 р. поняття «продовольча безпека» було офіційно введено в наукову термінологію на Всесвітньому продовольчому саміті (WFS), де його зміст інтерпретувався як доступність у будь-який час необхідних світових продовольчих запасів основних продуктів харчування для сталого росту споживання і компенсації коливань виробництва та цін (Гринишин, 2021).

У 1996 р. було оприлюднено поглиблений підхід до інтерпретації поняття «продовольча безпека» у ракурсі його існування на міжнародному, регіональному, національному, домашньому (рівень домогосподарства), індивідуальному рівнях.

В Україні спроби надати вичерпне тлумачення поняттю «продовольча безпека» було здійснене багатьма вченими-економістами й натеper відомо близько 200 визначень цього поняття в різних інтерпретаціях, проте законодавчо-нормативне підґрунтя й донині залишається відсутнім. 22 грудня 2011 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про продовольчу безпеку України», але 10 січня 2012 р. він був повернутий Президентом України за №8370-1 із пропозиціями на доопрацювання. Натеper існує проєкт Закону «Про продовольчу безпеку України», який чекає свого розгляду.

Фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень продовольчу безпеку визначено як «стан забезпечення населення продовольством на рівні, що гарантує кожному громадянину можливість повноцінного раціонального харчування якісними продуктами, задоволення дієтичних і специфічних смакових потреб населення» (Шевченко, 2022).

Низкою фахівців продовольча безпека подається як стан економіки країни, який незалежно від становища світових ринків надає можливість забезпечення країни продовольством у достатній кількості, а населення має можливість його придбати; це насамперед забезпечення певного вітчизняного рівня виробництва,

який дає змогу перебувати у межах від підтримання критичного мінімуму до повного самозабезпечення. Продовольчу безпеку держави також трактують як міждисциплінарне соціально-економічне явище, що характеризує можливість держави забезпечити населенню збалансоване повноцінне харчування якісними й безпечними продуктами за умов належного фізичного й економічного доступу до них на основі внутрішньої продовольчої незалежності держави (Гринишин, 2021).

Незважаючи на відсутність загальноприйнятого визначення сутності поняття «продовольча безпека» у вітчизняній економічній літературі, авторами пропонованої статті здійснена спроба узагальнити існуючі підходи щодо оцінки рівня продовольчої безпеки держави та запропонувати власні методичні підходи до її оцінки.

Як основні оціночні критерії визначення рівня продовольчої безпеки держави авторами пропонується використовувати такі:

- продовольчу незалежність;
- достатність продовольчого споживання;
- доступність продовольчого споживання.

Причому, з точки зору авторів, рівень продовольчої безпеки може оцінюватись як задовільний лише на основі сукупного позитивного результату всіх оціночних критеріїв, а не кожного окремо, як це розглядається в працях багатьох учених-економістів.

Критерій продовольчої незалежності являє собою частку продовольчого імпорту в загальному обсязі продовольчого споживання або частку продукції вітчизняного виробництва в забезпеченні галузей АПК основними виробничими ресурсами. На думку багатьох закордонних дослідників і відповідно до світової практики, загроза продовольчій незалежності виникає тоді, коли імпорт або імпортна квота перевищує 20—30%. В іншому випадку ситуацію щодо цього оціночного критерію можна вважати задовільною. Проте, з нашої точки зору, такий підхід є дещо обмеженим, оскільки не враховує ситуацію щодо наступного оціночного критерію, про який ітиме мова нижче.

Рівень самозабезпеченості в Україні основними видами продовольства протягом 2018—2020 рр. представлено в табл. 1.

Таблиця 1. Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства у 2018—2020 рр., %

Види продуктів	Роки			2020 р. (+/-) порівняно з	
	2018	2019	2020	2018 р.	2019 р.
Зерно	319,2	341,3	323,3	+ 4,1	- 18,0
М'ясо та м'ясні продукти	105,0	110,2	110,1	+ 5,1	- 0,1
Молоко та молочні продукти	107,5	103,1	99,1	- 8,4	- 4,0
Яйця	123,9	125,9	125,0	+ 1,1	- 0,9
Картопля	101,5	100,0	100,1	- 1,4	+0,1
Плоди, ягоди, виноград	91,3	78,1	75,9	- 15,4	- 2,2
Овочі та продовольчі баштанні	103,4	104,0	104,6	+ 1,2	+0,6

Примітка: розраховано авторами за Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2020 р., 2021.

Дані табл. 1 свідчать про те, що практично за всіма основними видами продуктів ситуація щодо самозабезпеченості у 2020 р. не є загрозливою. Зокрема, за цей період рівень самозабезпечення по зерну складає 323,3%, м'ясу і м'ясним продуктам — 110,1%, яйцям — 125,0%, картоплі — 100,1%, овочам та продовольчим баштанним — 104,6%. Рівень самозабезпечення по молоку та молочним продуктам наближений до норми і складає 99,1%. Дещо гірша ситуація спостерігається стосовно плодів, ягід і винограду (75,9%). Проте ситуацію за цими видами продукції можна вважати не дуже критичною, оскільки значна частина фруктів, попит населення на які впродовж останніх років підвищується, не вирощується в Україні (банани, ківі, мандарини, апельсини, гранати тощо), що передбачає збільшення імпорту цієї продукції для насичення ринку та забезпечення різноманітності вибору.

Якщо аналізувати досягнутий рівень самозабезпеченості за основними видами продовольства у 2020 р. порівняно з 2018 р., зазначимо, що за низкою харчових продуктів ситуація покращилася, зокрема зерно (+4,1%), м'ясо та м'ясні продукти (+5,1%), яйця (+1,1%), овочі та продовольчі баштанні (+1,2%). Проте у 2020 р. порівняно з попереднім роком практично за всіма видами продукції ситуація погіршилася, за винятком картоплі (+0,1%) та овочів і продовольчих баштанних (+0,6%).

Отже, динаміка показників рівня самозабезпечення протягом 2018—2020 рр. загалом свідчить про задовільні тенденції на сучасному етапі розвитку продовольчого ринку. Практично за всіма видами продукції ситуація впродовж зазначеного періоду суттєво не змінилась. Характеризується стабільністю з незначними відхиленнями ситуація стосовно м'яса і м'ясних продуктів, яєць, картоплі, овочів і продовольчих баштанних. Проте ситуація в молочному скотарстві щодо зниження поголів'я великої рогатої худоби, зменшення фермерських господарств та зниження якості молока, яке надходить на переробні підприємства, не призведе протягом найближчих років до зростання обсягів виробництва цієї продукції вітчизняними товаровиробниками, і, відповідно, й не сприятиме підвищенню рівня самозабезпечення відносно цієї продукції.

Протягом цих років рівень самозабезпеченості зерном залишається на рівні, що перевищує внутрішні потреби втричі, тому саме зерно залишається тим продуктом, за рахунок якого Україна може розраховувати на стабільні значні валютні надходження. Проте широкомасштабна російська агресія, безумовно, внесе значні корективи щодо вирощування цієї культури в найближчій перспективі в бік суттєвого скорочення обсягів її виробництва, і, відповідно, й рівня самозабезпечення.

Але, на думку авторів, зважаючи на оцінку показників табл. 2, зазначену ситуацію стосовно оцінки рівня продовольчої безпеки в цілому не можна вважати задовільною через значне відставання у споживанні населенням України основних харчових продуктів та неспроможності в найближчій перспективі нарощування обсягів вітчизняного виробництва для забезпечення населення в межах раціонально рекомендованих норм.

Наступним оціночним критерієм рівня забезпечення продовольчої безпеки, на думку авторів, вважається критерій достатності продовольчого споживання відносно раціональних рекомендованих норм.

Рациональні норми споживання харчових продуктів — це рекомендовані обсяги споживання основних харчових продуктів, які відповідають сучасним вимогам здорового харчування, необхідного для забезпечення активного і здорового життя (Стариченко, 2019).

Ситуацію щодо зазначеного оціночного критерію демонструють дані, представлені в табл. 2.

Таблиця 2. Споживання основних продуктів харчування, на одну особу в рік, кг

Види продуктів	Рациональні норми споживання	Споживання в ЄС (25 країн)	Фактично в Україні			2020 р. у % до	
			2000 р.	2010 р.	2020 р.	раціональних норм	2010 р.
М'ясо та м'ясні продукти	83	95	32,8	52,0	53,8	64,8	103,5
Молоко та молочні продукти	380	363	199,1	206,4	201,9	53,1	97,8
Яйця, штук	290	222	166	290	278	95,9	95,9
Риба та рибні продукти	20	24	8,4	14,5	12,4	62,0	85,5
Хлібні продукти	101	91	124,9	111,3	96,6	95,6	86,8
Картопля	124	81	135,4	128,9	134,0	108,1	104,0
Овочі та баштанні продовольчі культури	161	116	101,7	143,5	164,0	101,9	114,3
Плоди, ягоди та виноград	90	110	29,3	48,0	56,5	62,8	117,7
Цукор	38	41	36,8	37,1	27,8	73,2	74,9
Олія	13	19	9,4	14,8	12,3	94,6	83,1

Примітка: розраховано авторами за Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2020 р., 2021.

Аналізуючи дані табл. 2, слід зазначити, що впродовж 2000—2020 рр. саме 2010 р. для України був найбільш сприятливим у цілому, але не за всіма основними продуктами харчування спостерігається означена тенденція. Зокрема, у 2010 р. спостерігаються найвищі показники споживання на одну особу в рік за такими продуктами, як молоко та молочні продукти (206,4 кг), яйця (290 шт.), риба та рибні продукти (14,5 кг), цукор (37,1 кг), олія (14,8 кг).

Позитивні тенденції зростання споживання на одну особу в рік у період 2000—2020 рр. спостерігаються за низкою таких продуктів: м'ясо та м'ясні продукти (з 32,8 до 53,8 кг); овочі та баштанні продовольчі культури (з 101,7 до 164,0 кг); плоди, ягоди та виноград (з 29,3 до 56,5 кг).

Лише за одним видом продукції спостерігається стабільне зниження споживання — це хлібні продукти (з 124,9 до 96,6 кг). Проте зазначені тенденції не можна вважати негативними, оскільки раціональна норма споживання цієї продукції складає 101 кг на одну особу в рік, а зазначене перевищення цього показника впродовж попередніх років свідчить про те, що за рахунок цієї продукції населення України покривало неспроможність придбання більш дорогої та калорійної продукції.

Оцінюючи фактичний рівень споживання основних продуктів харчування за цим критерієм відносно раціональних норм споживання, можемо констатувати досить загрозливі тенденції. У 2020 р. населення України споживало достатню

кількість харчових продуктів у розрахунку на одну особу лише за двома видами продукції: картопля (134,0 кг або +8,1%); овочі та баштанні продовольчі культури (164,0 кг або +1,9%). За всіма іншими продуктами показників раціональних норм споживання досягнуто не було.

З точки зору авторів, показник недостатності (неповноцінності) харчування доцільно називати дефіцитом продовольчого споживання й обчислювати його як різницю між фактичним і раціональним рівнями продовольчого споживання як для всього набору продуктів харчування, так і для окремих його складових. Отже, найбільший дефіцит продовольчого споживання у 2020 р. спостерігається за низкою таких продуктів: молоко та молочні продукти (–46,9%), риба та рибні продукти (–38,0%), плоди, ягоди та виноград (–37,2%), м'ясо та м'ясні продукти (–35,2%) та цукор (–26,8 %).

Отже, незважаючи на те, що у 2020 р. порівняно з 2010 р., який вважається досить сприятливим, в Україні вдалося збільшити споживання таких харчових продуктів, як м'ясо та м'ясні продукти (+3,5%), а також плоди, ягоди та виноград (+17,7%), відставання від раціональних норм споживання залишається доволі великим. Це означає, що рівень споживання харчових продуктів населенням України характеризується неповноцінністю та значною відсутністю висококалорійних продуктів, необхідних для нормальної життєдіяльності щодо збереження власного здоров'я. Недоспоживання висококалорійних продуктів, таких як м'ясо та м'ясні продукти, молоко та молочні продукти, риба та рибні продукти, заміщувалось в основному продуктами низької калорійності, зокрема картоплею та овочами і баштанними продовольчими культурами.

Зазначені тенденції аналогічно віддзеркалюють показники калорійності та середньодобового споживання населенням основних мікро- та макроелементів у складі продуктів харчування, представлені в табл. 3.

Таблиця 3. Середньодобове споживання населенням основних мікро- та макроелементів у складі продуктів харчування, у розрахунку на одну особу

Види мікро- та макроелементів	Роки			2020 р. (+/-) порівняно з	
	2000 р.	2010 р.	2020 р.	2000 р.	2010 р.
Калорійність, ккал	2661	2933	2674	+ 13	– 259
Протеїн, г	78,6	87,5	83,9	+ 5,3	– 3,6
Жири, г	71,7	99,2	92,7	+ 21,0	– 6,5
Кальцій, мг	825	893	880	+ 55	– 13
Залізо, мг	19,4	20,5	19,7	+ 0,3	– 0,8
Ретинол, мкг	1004	1088	1055	+ 51	– 33
Еквівалент бета-каротину, мкг	1472	2035	2301	+ 829	+ 266
Еквівалент ретинолу і бета-каротину, мкг	1249	1427	1440	+ 191	+ 13
Тіамін, мг	1,81	1,88	1,80	– 0,01	– 0,08
Рибофлавін, мг	2,27	2,55	2,60	+ 0,33	+ 0,05
Ніацин, мг	16,8	18,8	18,4	+ 1,6	– 0,4
Аскорбінова кислота, мг	100	121	133	+ 33	+ 12

Примітка: розраховано авторами за Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2020 р., 2021.

Як засвідчують дані табл. 3, у 2010 р. Україна впритул наблизилась до показника калорійності в 3000 ккал. Так, фактичний показник калорійності за цей період склав 2933 ккал, проте у 2020 р. він знизився на 259 ккал і склав 2674 ккал. Аналізуючи показник калорійності та споживання населенням України мікро- та мікроелементів зазначимо, що у 2010 р. порівняно з 2000 р. спостерігалась позитивна динаміка їх підвищення у розрахунку на одну особу практично за всіма видами. Але у 2020 р. порівняно з 2010 р. ситуація змінилась і збільшення за зазначений період спостерігалось лише за такими позиціями, як еквівалент бета-каротину (+266 мкг), еквівалент ретинолу і бета-каротину (+13 мкг), рибофлавін (+0,05 мг) та аскорбінова кислота (+12 мг). Тобто ситуація значно погіршилась, що знайшло своє відображення в обсягах спожитих ккал у розрахунку на одну особу.

Оскільки для нормальної життєдіяльності населення, підтримання його здоров'я на рівні, який би забезпечував нормальну працездатність, збалансованості харчування стосовно споживання високо- та низькокалорійних харчових продуктів, Україна буде прагнути до досягнення раціональних норм споживання, автори вважають висловити певні застереження. Зважаючи на те, що для досягнення раціональних норм харчування за такими продуктами, як м'ясо, риба, молоко, плоди, ягоди та виноград необхідно значно збільшувати обсяги споживання (в середньому на 30—35%), в найближчій перспективі Україна може стикнутися з проблемою значного підвищення обсягів виробництва цієї продукції. Для цього в державі немає ані наявних реальних резервів (оскільки рівень самозабезпечення є досить незначним, крім зерна), ані можливостей подальшого нарощування виробництва власної продукції через обмеженість сировинної бази. Тому, з точки зору авторів, ситуацію щодо сучасного рівня самозабезпечення не можна вважати задовільною, оскільки в Україні спостерігається значний дефіцит споживання основних видів харчових продуктів, а подальше його зменшення в найближчій перспективі не вдасться забезпечити за рахунок власних можливостей.

Безумовно, зараз можна говорити про сучасні тенденції зниження чисельності населення через війну (військові втрати, міграція населення за кордон і ризик неповернення частини населення до України). Проте закінчення війни та післявоєнне відновлення держави, а також окреслений рух України до європейської спільноти змусить вирішувати ці завдання в найближчій перспективі.

У табл. 4 представлено ситуацію з калорійністю середньодобового раціону населення в окремих країнах.

Таблиця 4. Калорійність середньодобового раціону населення в окремих країнах, у розрахунку на одну особу, ккал

Країна	Роки			2018 р. (+/-) порівняно з	
	2000 р.	2010 р.	2018 р.	2000 р.	2010 р.
Австрія	3726	3724	3391	– 335	– 333
Білорусь	2993	3196	3270	+ 277	+74
Болгарія	2813	2762	2854	+ 41	+92
Велика Британія	3362	3404	3344	– 18	– 60
Греція	3602	3442	3382	– 220	– 60
Іспанія	3360	3183	3322	– 38	+139
Італія	3668	3583	3503	– 165	– 80

Продовження таблиці 4

Канада	3506	3447	3566	+ 60	+ 119
Китай	2814	3044	3203	+ 389	+ 159
Нідерланди	3265	3208	3297	+ 32	+ 89
Німеччина	3336	3504	3554	+ 218	+ 50
Польща	3419	3413	3537	+ 118	+ 124
Румунія	3141	3325	3581	+ 440	+ 256
США	3755	3650	3782	+ 27	+ 132
Угорщина	3172	3062	3316	+ 144	+ 254
Україна	2661	2933	2706	+ 45	– 227
Фінляндія	3151	3280	3343	+ 192	+ 63
Франція	3605	3536	3502	– 103	– 34
Чехія	3079	3276	3277	+ 198	+ 1
Японія	2899	2685	2705	– 194	+ 20

Примітка: розраховано авторами за Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2020 р., 2021.

Аналізуючи показники калорійності середньодобового раціону населення найрозвиненіших країн світу у 2000—2018 рр., представлені в табл. 4., можна стверджувати, що низці країн вдалося протягом зазначеного періоду поступово покращити ці показники з наростаючою динамікою. Зокрема, така ситуація характерна для Китаю (2814 до 3203 ккал), Німеччини (3336 до 3554 ккал), Румунії (3141 до 3581 ккал), Фінляндії (3151 до 3343 ккал), Чехії (3079 до 3277 ккал) та Білорусі (2993 до 3270 ккал).

У деяких країнах протягом зазначеного періоду спостерігається негативна динаміка щодо поступового зниження цього показника від рівня 2000 року. Зазначена ситуація притаманна таким країнам, як Греція (3602 до 3382 ккал), Італія (3668 до 3503 ккал) та Франція (3605 до 3502 ккал).

Проте більшості країн, незважаючи на негативні тенденції у 2010 р., порівняно з 2000 р., у 2018 р. вдалося досягти підвищення калорійності середньодобового раціону населення, демонструючи спроможність покращення ситуації. Це характерно для Австрії, Болгарії, Іспанії, Канади, Нідерландів, Польщі, США, Угорщини, Японії.

Для зовсім невеликої кількості країн, а саме для Великої Британії (3404 ккал) та України (2933 ккал), саме 2010 р. був найсприятливішим стосовно значення цього показника впродовж 2000—2018 років.

Дані табл. 4 також засвідчують тенденції чіткого розмежування країн за рівнем калорійності середньодобового раціону. З точки зору авторів, всі перелічені країни за цим критерієм рекомендується розподілити на 4 групи.

До першої групи слід віднести країни, які вже давно подолали бар'єр раціональної норми цього показника в обсязі 3388 ккал і впевнено утримують лідерські позиції впродовж багатьох років з показником калорійності, що перевищує 3500 ккал. До складу цієї групи входять такі країни, як Румунія (3581 ккал), Канада (3566 ккал), Німеччина (3554 ккал), Польща (3537 ккал), Франція (3502 ккал). Проте незаперечним лідером у цій групі залишається США, де цей показник у 2018 р. складає 3782 ккал, що на 394 ккал перевищує раціональну норму.

До другої групи авторами пропонується віднести країни, в яких калорійність середньодобового раціону дещо перевищує раціональну норму споживання або впритул наближається до неї. До цієї групи рекомендовано віднести Австрію (3391 ккал), Грецію (3382 ккал), Велику Британію (3344 ккал), Фінляндію (3343 ккал), Іспанію (3322 ккал) та Угорщину (3316 ккал).

До третьої групи рекомендовано віднести ті країни, яким поки що не вдалося подолати бар'єр 3300 ккал, але калорійність середньодобового раціону їх населення складає більше 3000 ккал, зокрема Нідерланди (3297 ккал), Чехія (3277 ккал), Білорусь (3270 ккал) та Китай (3203 ккал).

До четвертої групи аутсайдерів слід віднести країни, де цей показник лише наближається до значення в 3000 ккал. На жаль, саме до групи цих країн поряд з Болгарією (2854 ккал) та Японією (2705 ккал), входить і Україна (2706 ккал).

Останній третім оціночним критерієм рівня продовольчої безпеки держави авторами пропонується врахування рівня продовольчої доступності. В цілому рівень продовольчої доступності можна оцінювати відносно декількох точок зору, адже доступність харчових продуктів може розглядатися в аспекті фізичної, соціальної та економічної доступності.

Фізична доступність являє собою просту наявність на споживчому ринку життєво необхідних продуктів харчування. Соціальна доступність передбачає мінімальну диференціацію у споживанні основних груп продуктів серед різних верств населення (наявність мінімального вибору). Економічна доступність проявляється через фінансову можливість або спроможність населення отримати життєво необхідні продукти харчування.

Рівень соціально-економічного розвитку дозволяє забезпечити населенню України фізичну та соціальну доступність до основних видів харчових продуктів, проте економічна доступність й дотепер являє суттєву проблему.

Структура сукупних витрат домогосподарств в Україні протягом останніх років представлена в табл. 5.

Таблиця 5. Структура сукупних витрат домогосподарств в Україні у 2019–2021 рр., у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство

Витрати	Роки			Відхилення 2021 р. до 2020 р., %
	2019 р.	2020 р.	2021 р.	
Усього сукупних витрат, грн	9670,2	9523,6	11243,4	+18,1
Відсотків				
Споживчі сукупні витрати:	91,3	91,4	91,3	– 0,1
продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої і тютюнові вироби)	51,7	52,7	50,1	– 2,6
непродовольчі товари та послуги	39,6	38,7	41,2	+2,5
оплата житла, комунальних продуктів і послуг, з них:	13,0	12,9	13,8	+0,9
сума пільг і субсидій	0,9	0,1	0,1	–
Неспоживчі сукупні витрати	8,7	8,6	8,7	+ 0,1

Примітка: складено авторами за Україна в цифрах 2021, 2022.

Як засвідчують дані табл. 5, незважаючи на те, що у 2021 рр. порівняно з попереднім роком обсяги сукупних витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство підвищились на 18,1%, споживчі сукупні витрати за цей період зменшились лише на 0,1 відсоткових пунктів, а витрати на продовольчі товари зменшились на 2,6 відсоткових пунктів. У цілому частка витрат на продовольчі товари за період 2019—2021 рр. (за даними табл. 5) є досить стабільною і складає від 50,1% до 52,7% загальної суми сукупних витрат. Це означає, що більше половини сукупних витрат припадає на продукти харчування, в той час як у розвинених країнах світу ця частка складає не більше 25%. На жаль, натеper Україна відноситься до категорії відносно бідних країн (третя група) за світовим рейтингом стосовно рівня доходів, оскільки її населення витрачає на харчові продукти більше 50% бюджету домогосподарств, якому не вистачає коштів для відпочинку, подорожей, оплати окремих видів послуг (навчання, підвищення духовного рівня тощо).

Крім того, низька купівельна спроможність населення не дає змогу значній його частині витрачати необхідну кількість коштів на продукти харчування, аби забезпечити здорове та активне життя. Тому й раціональні норми споживання у 2020 р. було досягнуто саме за найдешевшими продуктами (картопля та овочі), а висококалорійні продукти харчування високої цінової категорії (м'ясо, молоко, риба) для значної частки українців так і залишилися недоступними. Отже, в сучасних умовах українці поряд з невисоким рівнем доходів вимушені економити на власних витратах, в тому числі й на придбанні продуктів харчування. В найближчій перспективі вирішення цього питання буде пов'язане з підвищенням пенсій і реальної заробітної плати. Проте реалії сучасного життя, пов'язані з війною в Україні, свідчать про те, що найближчим часом вирішити зазначену проблему кардинально не вдасться.

Висновки

Зважаючи на все вищезазначене, оцінка рівня продовольчої безпеки повинна здійснюватись за трьома основними оціночними критеріями, за сукупністю стану яких можна визначити її рівень. Натепер за рівнем достатності та доступності продовольчого споживання Україна суттєво відстає від розвинених країн світу, а раціональні норми споживання у 2020 р. були досягнуті лише за такими низькокалорійними продуктами, як картопля, овочі та баштанні продовольчі культури. Рівень самозабезпечення, хоча й свідчить про задовільну ситуацію, проте за умов підвищення споживання основних продуктів харчування Україна може виявитися не готовою до збільшення їх виробництва в розмірах, необхідних для задоволення зростаючих потреб населення.

Література

- Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2020 р. (2021). Статистичний збірник. К.: Держстат України.
- Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2019 р. (2020). Статистичний збірник. К.: Держстат України.
- Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2018 р. (2019). Статистичний збірник. К.: Держстат України.

- Вараксіна, О. (2020). Продовольча безпека як важливий індикатор конкурентоспроможності національної економіки. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Економічні науки, 5(2), 77—85. Взято з: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2020_5\(2\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2020_5(2)_12). DOI: 10.25313/2520-2294-2020-5-6032.
- Гринишин, В. (2021). *Формування системи продовольчої безпеки України*. (Дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук). Поліський національний університет. Житомир.
- Зеліско, Н. (2019). Продовольча безпека як економічний пріоритет аграрної політики України. *Вісник Львівського національного аграрного університету*. Серія: Економіка АПК, 26, 77—80. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2019_26_16.
- Кіреєва, Е. (2014). Регіональна продовольча безпека: суть та інструменти управління. *Ефективна економіка*, 4. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_4_31.
- Княженко, І., Трошкін, С., Нехамкін, М. (2021). Продовольча безпека агробізнесу в контексті викликів пандемії (COVID 19). *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*, 1, 30—36. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2021_1_6. DOI: 10.33783/1977-4167-2021-49-1-30-36.
- Кундєєва, Г., Скопенко, Н. (2022). Стійкість розвитку: продовольча безпека та безпека харчування як результат стійкості продовольчої системи. *Наукові праці національного університету харчових технологій*, 28 (2), 36—53. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2022_28_2_5. DOI: 10.24263/2225-2924-2022-28-2-5.
- Павловська, І. (2022). Розвиток підходів до трактування поняття «продовольча безпека». *Проблеми економіки*, 3, 52—62.
- Палапа, Н., Дем'янюк, О., Нагорнюк, О. (2022). Продовольча безпека України: стан та актуальні питання сьогодення. *Агроекологічний журнал*, 2, 34—45. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrog_2022_2_5. DOI: <https://doi.org/10.33730/2077-4893.2.2022.263314>.
- Стариченко, Є. (2019). *Прогнозування рівня продовольчої безпеки України*. (Дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук). К.: НУБІП, Білоцерківський національний аграрний університет.
- Страшинська, Л. (2008). *Стратегія розвитку продовольчого ринку в Україні*. К.: Профі.
- Страшинська, Л. (2019). *Державна політика в сфері забезпечення продовольчої безпеки: соціальний аспект*. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Стратегії та модули соціального буття сучасної людини: захист та допомога». 17 травня 2019 р.: Тези доповідей. К.: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 110—115.
- Україна у цифрах 2021 (2022). Статистичний збірник. Держстат України.
- Франчук, В., Мельник, С., Гобела, В., Курляк, М. (2022). Продовольча безпека: трансформація засад забезпечення. *Ефективна економіка*, 10. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2022_10_3. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.10.1>.
- Шевченко, О. (2022). Екологічна та продовольча безпека як складова забезпечення економічної безпеки України у стратегічному форматі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право, 68, 110—117. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2022_68_20. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.18>.
- Strashynska, L. (2018). Food security of Ukraine: problems and areas of providing. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*, 24 (1), 48—57. DOI: 10.24263/2225-2924-2018-24-1-7.